

Θεσσαλονικεῖς Ὑμνογράφοι (6-12 αἰ.)

ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ

Εἶναι ἀληθῶς περίεργο, ὅτι ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη, ἡ πρώτη μετὰ τὴ βασιλεύουσα πόλη τοῦ Βυζαντίου, ἡ πόλη τῶν ἁγίων καὶ τῶν λογίων, ἀντιπροσωπεύεται πενιχρότατα στὴν ἱστορία τῆς Ὑμνογραφίας. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ γνωστὰ καὶ βεβαιωμένα ὀνόματα Θεσσαλονικέων ὕμνογράφων κατὰ τὴν πρώτη καὶ τὴ δευτέρα βυζαντινὴ περίοδο, δηλαδὴ ὡς τὴν ἄλωση τοῦ 1204. Κατὰ τὴν τελευταία βυζαντινὴ περίοδο, τὴν παλαιολόγεια, εἶναι γνωστοὶ περισσότεροὶ Θεσσαλονικεῖς ὕμνογράφοι, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι καὶ ἐπιφανεῖς θεολόγοι, ὅπως ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης.

Στὴν παρούσα μελέτη περιορίζομαι στοὺς ὕμνογράφους, ποὺ συνδέονται μὲ τὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, ἀπὸ τὸ 6ο ὡς τὸν 12ο αἰώνα. Πρόκειται γιὰ τμημα εὐρείας καὶ γενικότερης ἔρευνας, ποὺ ἄρχισε ἀπὸ χρόνια στὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης, καὶ ἔχει ὡς στόχο νὰ συγκεντρωθοῦν κατὰ τὸ δυνατόν ὅλες οἱ μαρτυρίες, γιὰ νὰ ὁργανωθεῖ ἕνας πλήρης κατάλογος τῶν βυζαντινῶν ὕμνογράφων. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, δὲν ἔχουμε ἀκόμη ἕνα πλήρη καὶ τεκμηριωμένο κατάλογο καὶ οἱ παλαιότεροι τοῦ Emereau¹, τοῦ Εὐστρατιάδη², τῆς Follieri³ καὶ ἄλλων εἶναι ἑλλιπεῖς καὶ χρειάζονται πολλὲς διορθώσεις καὶ προσθήκες.

1. Ἰωάννης Α' (περ. 630 ἢ 649)

Κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴ περίοδο ἔζησαν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ συνέθεσαν ὕμνους ποικίλους πέντε ὕμνογράφοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τέσσερις εἶναι ἀρχιεπίσκο-

1. Emereau 1922-1926.

2. Εὐστρατιάδης 1935-1951.

3. Follieri 1960-1966.

ποι Θεσσαλονίκης. Ὁ ἀρχαιότερος ἀπὸ αὐτῶν εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Α' (περ. 630 ἢ 649)⁴, ὁ συντάκτης τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν *Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου*⁵.

Ὁ χρόνος τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰωάννη συζητεῖται ἀκόμη. Παλαιότερα ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν M. Jugie τὸ ἔτος 630⁶, ἐνῶ ὁ D. Stiernon, τὸν τοποθετεῖ στὸ 649⁷. Ὁ P. Lemerle ἀποφεύγει νὰ δώσει συγκεκριμένη χρονολογία, καὶ ἀρκεῖται νὰ τὸν τοποθετήσει στὸ α' ἡμῖς τοῦ 7ου αἰώνα⁸.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἰωάννης συνέγραψε ὁμιλητικά καὶ ἐγκωμιαστικά κείμενα, ἰδιαίτερα στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, καὶ θεωρεῖται ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος ἀρχιεπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἰσήγαγε στὸ ἑορτολόγιο τῆς πόλης τὴν ἑορτὴ τῆς Κοιμήσεως. Ἄλλες ὁμιλίες του ἀναφέρονται στὴν Ὑψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, στὶς Μυροφόρες (καὶ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου) καὶ στὸν Ἅγιο Δημήτριο. Ὁ ἐγκωμιαστικὸς λόγος του στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου εἶναι ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον κείμενο, ποὺ ἔχει ἐλκύσει τὴν προσοχὴ τῶν μαριολόγων. Ἀλλὰ ὁ Ἰωάννης εἶναι περισσότερο γνωστὸς ὡς ὁ συντάκτης τῆς πρώτης συλλογῆς (καὶ μέρους τῆς δευτέρας) τῶν *Θαυμάτων* τοῦ ἁγίου. Ὡς ὑμνογράφος δὲν εἶναι γνωστὸς, καθὼς δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του στὴν παράδοση τῆς ὑμνογραφίας. Εἶναι ὅμως σχεδὸν βέβαιο ὅτι συνέθεσε καὶ ὕμνους, ἰδιαίτερα στὸν Ἅγιο Δημήτριο. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος τιλοφορεῖ τὴ συλλογὴ τῶν *Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου* ὡς ὕμνος: «*Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονικῆς ὕμνος εἰς θεὸν καὶ εἰς τὸν πανένδοξον ἀθλοφόρον Δημήτριον*»⁹. Εἶναι μάλιστα μοναδικὴ ἡ περίπτωση πεζοῦ ἁγιογραφικοῦ κειμένου, ποὺ τιλοφορεῖται «ὕμνος».

Ἡ γλώσσα τοῦ κειμένου τῶν *Θαυμάτων* εἶναι ποιητικὴ καὶ προοιδιαίνει συγγραφὴ μὲ ποιητικὴ διάθεση. Ἀρκεῖ ἓνα μόνο παράδειγμα: «*Ὁ τοῖνον σκοπὸς ἡμῖν, ὃ φιλόχριστος ἀκοή, ὕμνος εἰς θεὸν κατὰ δύναμιν καὶ δοξολογία κατανύξεως πλήρης, ἀνθ' ὧν τῇ θεοφυλάκτῳ ταύτῃ τῶν Θεσσαλονικέων καὶ φιλοχρίστῳ καὶ φιλομάρτυρι πόλει δεδώρηται, τεῖχος ἄσειστον νοητόν, καὶ δαίμοσι καὶ βαρβάρους ἀκαταγώνιστον ἔρμα, καὶ βιωτικῶν κλυδόνων φρούριον γαληνόδωρον, καὶ σωματῶν καὶ ψυχῶν αἰδίων φυλακτήριον... Δημήτριός ἐστιν ὁ πανάγιος, ὃ φιλόθεος ἐκκλησία, ὁ σοῦ μὲν πολίτης φιλόπονος γεγονῶς καὶ ὑπάρχων... Χριστοῦ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ μάρτυς ἀστεμφῆς καὶ συνήγορος ἀτελεύτητος...*»¹⁰. Ἀλλὰ καὶ ὁ προφανέστατος φραστικὸς ρυθμὸς πολλῶν διηγήσεων πείθει ὅτι ὁ Ἰωάννης θὰ μποροῦσε νὰ γράφει ἀνέτως καὶ ὕμνους. Ἀρκοῦμαι σὲ ἓνα μόνο παράδειγμα, στὸ ὁποῖο ἡ ἰσοσυλλαβία καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία εἶναι ἐντυπωσιακὴ:

4. Jugie 1922, 293-307. Jugie 1949, 139-154. Jugie 1974, 19. 3 = 289-526. Stiernon 1974, 778-80.

5. Νεώτατη κριτικὴ ἔκδοσις: Lemerle 1979-1981. Βλ. ἐπίσης, Μπακιτζῆς 1997.

6. Jugie 1922, 295.

7. Stiernon 1974, 779.

8. Lemerle 1979, 25.

9. Lemerle 1979, 50.

10. Lemerle 1979, 1: 4, 12-20.

*Καὶ θαυμάτων θαύματα τυγχάνει ἀνώτερα
καὶ πραγμάτων πράγματα ὑπάρχει ὑπέρτερα.
Καὶ πολέμων πόλεμοι διαφέρουσι
καὶ συγγραφαὶ συγγραμμάτων δεικνύουσι τὸ διάφορον.
Καὶ πόνων πόνοι εἰσὶν εὐχρηστότεροι
καὶ διδάσκαλοι διδασκάλων εἰσὶ διδακτικώτεροι...¹¹*

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν συνέθεσε ὁ ἴδιος ὕμνους στὸν ἅγιο Δημήτριο, εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι ἐνέπνευσε ἄλλους ὕμνογράφους, πού ὕμνολόγησαν τὰ Θαύματα τοῦ ἁγίου καὶ δανείστηκαν λέξεις, φράσεις καὶ σχήματα. Ἐνα ἀνώνυμο κοντάκιο «μεθέορτον» τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀποκείμενο ἀνέκδοτο ἀκόμη στὸ κοντακάριο τῆς Μεγίστης Λαύρας Γ 28 (11. αἱ.)¹² ἔχει πολὺ μεγάλη σχέση μετὰ τὰ Θαύματα καὶ αὐτὴ ἢ σχέση πρέπει νὰ μελετηθεῖ εἰς βάθος.

2. Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης, Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

Μὲ τὴ Θεσσαλονίκη συνδέονται οἱ δύο μεγάλοι ὁμώνυμοι ὕμνογράφοι, ὁ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ ὁ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Ὁ πρῶτος προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολή (Κωνσταντινούπολη, Προύσα), ὁ δεῦτερος ἀπὸ τὴ Δύση (Σικελία). Μὲ διαφορετικὸ τρόπο συνδέθηκε ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς μετὰ τὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ ἀρχαιότερος ἀπὸ τοὺς δύο Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης, ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου καὶ συναθλητῆς του κατὰ τὴ δευτέρη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας, γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰώνα, καὶ μόνασε στὴν παρὰ τὴν Προύσα μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῶν Σακκουδίων, τὴν ὁποῖαν εἶχε ιδρύσει ὁ θεῖος του Πλάτων¹³. Τὸ 795 εἰσῆλθε στὴν ὀνομαστὴ μονὴ τῶν Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἡγούμενος ἦταν ὁ ἀδελφὸς του Θεόδωρος¹⁴. Τὸ 807 χειροτονήθηκε ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, τὴν ἐκκλησίαν τῆς ὁποίας ἐποίμανε ἐπὶ δύο ἔτη (807-809). Ἡ ἀντίθεσή του στὴν ἐκλογή τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου Α' (806-815) τὸν ὀδήγησε στὴν ἐξορία (809-812). Στὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης ἐπανῆλθε τὸ 812, ἀλλὰ τὸ 815 ἐξορίσθηκε ἀπὸ τὸν νέο αὐτοκράτορα Λέοντα Ε' τὸν Ἀρμένιο ὡς εἰκονόφιλος καὶ ἀπέθανε στὴν ἐξορία (15 Ἰουλίου 832). Ὁ Ἰωσήφ καταλέγεται μεταξὺ τῶν κορυφαίων ὕμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Νικηφόρος Κάλλιςτος Ξανθόπουλος, στὸν ἔμμετρο «κανόνα» τῶν μεγάλων βυ-

11. *Patrologia Graeca* 116, 1333 D -1336 A.

12. Grosdidier de Matons 1977, 77.

13. Γιά τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωσήφ Στουδίτη, βλ. Εὐστρατιάδης 1941-1952, 24-88. Φυτράκης 1970. Δετοράκης 2003, 447-51, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

14. Γιά τὸν Θεόδωρο Στουδίτη, βλ. Δετοράκης 2003, 421-46, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

ζαντινῶν ὕμνογράφων, τὸν κατατάσσει μαζί με τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο στὴν τρίτη θέση, εὐθὺς μετὰ τὸν Κοσμᾶ τὸν Μελωδὸ καὶ τὸν Δαμασκηνό:

*Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐνθέων,
ἢ λύρα τοῦ Πνεύματος, Κοσμᾶς ὁ ξένος,
Ὅρφεὺς νεαρὸς ἢ Δαμασκόθεν χάρις
καὶ Θεόδωρος, Ἰωσήφ οἱ Στουδίται,
ὄργανα τὰ κράτιστα τῆς μελουργίας.*

Θεωρεῖται μαζί με τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο ὡς ὁ κατεξοχὴν ὄργανωτῆς τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου. Πράγματι, τὸ ἀρχαῖο σιναιτικὸ χειρόγραφο 736 (11ου αἰῶνος) ἐπιγράφεται: «Τριώδιον σὺν Θεῶ, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Φαρισαίου καὶ τοῦ Τελώνου μέχρι τῶν Ἁγίων Πάντων, ἔχον ποιητὰς δύο, Ἰωσήφ καὶ Θεόδωρον Στουδίτας». Καὶ τὸ Βατικανὸ χειρόγραφο Τριώδιο 786 (15ου αἰ.), περιλαμβάνει κανόνες μετὰ τὴν ἔνδειξη: «ποίημα τοῦ Ἰωσήφ καὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου τῶν ἀνταδέλφων».

Πόσους καὶ ποίους ὕμνους ἔγραψε ὁ Ἰωσήφ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐξακριβωθεῖ. Κατάλογο τῶν ὕμνων του συνέταξε ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, ὁ ὁποῖος καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰωσήφ ὄχι γνήσιο ποιητὴ, ἀλλὰ στιχουργὸ ἀσκητὴ «ἄνευ ἐξάρσεως»¹⁵. Ὁ κατάλογος τοῦ Εὐστρατιάδη δὲν εἶναι πλήρης καὶ ἡ μεθοδολογικὴ βάση ἐλέγχου τῆς πατρότητας τῶν ὕμνων του δὲν εἶναι ὀρθή. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀναφερθοῦμε στὸ τεράστιο καὶ ἀκανθῶδες αὐτὸ θέμα, τὸ ὁποῖο διχάζει ἀκόμη τοὺς μελετητῆς, καθὼς ἡ συνωνυμία τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Στουδίτου μετὰ τὸν Ἰωσήφ τὸν Ὑμνογράφου ἔχει δημιουργήσει πολλές καὶ μεγάλες συγχύσεις στὴν πατρότητα πολλῶν ὕμνων. Τοῦτο μόνο ἀρκεῖ νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὁ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης, ἀκολουθώντας τὴν στουδιτικὴ παράδοση, σπανίως χρησιμοποιεῖ πλήρη ἀκροστιχίδα. Συνηθέστα φαίνεται τὸ ὄνομα Ἰωσήφ ἢ τοῦ κυρίου Ἰωσήφ στὰ τροπάρια τῆς ἡ' καὶ θ' ὠδῆς τῶν κανόνων καὶ τῶν τριωδίων. Ἀντίθετα, ὁ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος χρησιμοποιεῖ σχεδὸν πάντοτε πλήρη ἱαμβικὴ ἀκροστιχίδα, τὴν ὁποία συμπληρώνει μετὰ τὸ ὄνομά του. Ἴσως στὴν παρατήρηση αὐτὴ πρέπει νὰ ἐπιμείνουν περισσότερο οἱ εἰδικοί. Ἡ ἀπλὴ μνεῖα τοῦ ὀνόματος Ἰωσήφ στοὺς τίτλους τῶν ὕμνων ἢ στὰ περιθώρια τῶν χειρογράφων δὲν εἶναι ἀσφαλὴς ἔνδειξη.

Περισσότερο μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἂν ὁ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης συνέθεσε ὕμνους κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας του στὴ Θεσσαλονίκη. Στὸ θέμα αὐτὸ μπορούμε νὰ ἀπαντήσουμε μόνο μετὰ εἰκασίες καὶ πιθανότητες. Θὰ παραθέσω μερικὰ παραδείγματα:

1. Σὲ χειρόγραφα ἀγιορειτικὰ ἔχουν ἐπισημανθεῖ τρεῖς ἀνέκδοτοι κανόνες στὸν Ἅγιο Δημήτριον, πού φέρονται ὡς «ποίημα Ἰωσήφ». Ὁ πρῶτος σὲ ἦχο β', πρὸς τὸ Δεῦτε λαοί, ἀρχεται: «*Τῷ βασιλεῖ τῶν οὐρανίων δυνάμεων...*» καὶ σώζεται

15. Εὐστρατιάδης 1931, 32.

στον κώδικα τῆς Μ. Λαύρας Γ 21 (16 αί.), φ. 25β. Ὁ δεύτερος, στὸν ἴδιο κώδικα, ἔλλιπῶς παραδιδόμενος, σὲ ἦχο δ', πρὸς τὸ «*Τριστάτας κραταιούς*», ἀρχεται: «*Τῶ θρόνῳ παρεστῶς τῆς ἁγίας Τριάδος...*». Ὁ τρίτος, σὲ ἦχο γ', πρὸς τὸ «*Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*», ἀρχεται: «*Τῶ φωτὶ τῶ μεγάλῳ πεφωτισμένος, Δημήτριε...*», καὶ σώζεται στὸν ἴδιο κώδικα Γ 21 καὶ στὸν Ε 118 τῆς Μ. Λαύρας. Κατὰ τὴ γνώμη μου, καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ κανόνες ἀνήκουν στὸν Ἰωσήφ τὸν Στουδίτη, ὅπως εὐκόλα συνάγεται ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ τὸ ὕφος.

2. Ἐνας θεομητορικός κανόνας ἀ' ἦχου, ψαλλόμενος «*τῆ Δευτέρᾳ ἑσπέρας*», φέρεται ὡς ποιῆμα Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου στὸ *Θεστοκάριον* τοῦ Νικοδήμου¹⁶, ἐνῶ ὡς «*ποιῆμα Ἰωσήφ τοῦ Στουδίτου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης*» στὸ *Θεστοκάριον* τοῦ Σωφρ. Εὐστρατιάδου¹⁷. Προσεκτικὴ παρατήρηση ὀδηγεῖ στὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο κανόνα. Ἐλάχιστα τροπάρια συμπίπτουν, καὶ ὀρισμένες ὠδές, ὅπως λ.χ. ἡ θ', ἔχουν διαφορετικούς εἰρμούς, καὶ ἐντελῶς διαφορετικὰ τροπάρια. Πιστεύω ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιὰ τυπικὴ περίπτωση παλαιογραφικοῦ συμφυρμού δύο κανόνων.

Τὸ γ' τροπάριο τῆς γ' ὠδῆς (ποῦ δὲν ὑπάρχει στὴν ἔκδοση τοῦ Νικοδήμου), παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, γιὰ τὴ σαφέστατη ἀναφορὰ σὲ ἀραβικὴ πίεση:

*Ἔχουσα ὡς μήτηρ
παρρησίαν, Ἀγνή, πρὸς Χριστὸν τὸν Θεὸν
ἐκ τῶν τῆς Ἁγᾶρ ἀπογόνων
λυτρωθῆναι δυσώπει
ἀεὶ καὶ ἐκ πάσης βλάβης ἡμᾶς*¹⁸.

Ἀναφέρεται λοιπὸν σὲ περίοδο ἀραβικῶν πιέσεων. Καὶ οἱ δύο ὁμώνυμοι ὕμνογράφοι δοκίμασαν ἄμεσα τὴν πικρὴ ἐμπειρία τῆς ἀραβικῆς ἀπειλῆς. Ὁ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης στὴ μονὴ τοῦ Σακκουδίωνος, κοντὰ στὴν Προύσα, ὁ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος κατὰ τὴν αἰχμαλωσία του στὴν Κρήτη. Σὲ ποιὸν λοιπὸν ἀνήκει ὁ ὕμνος; Ἐδῶ μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει ἡ γλώσσα, τὸ ὕφος, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ποιήσεως τῶν δύο ποιητῶν. Ἦδη ὁ Εὐστρατιάδης ἔχει παρατηρήσει ὅτι «τὸ ὕφος καὶ ἡ ἀχαρὶς πλοκῆ τοῦ κανόνος» ἐπιβάλλουν νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Ἰωσήφ τὸν Στουδίτη καὶ ὄχι στὸν Ἰωσήφ τὸν Ὑμνογράφο¹⁹. Εἶναι ἓνα ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα. Ὅποιος γνωρίζει τὸ γλυκὺ ὕφος, τὴν κομψὴ καὶ πλούσια γλώσσα τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, δὲν ἔχει κανένα δισταγμὸ νὰ προσγράψει αὐτὸν τὸν κανόνα στὸν ὁμώνυμο Στουδίτη.

16. Νικόδημος Ἁγιορείτης 1906, 9-11.

17. Εὐστρατιάδης 1931, 32-5.

18. Εὐστρατιάδης 1931, 33.

19. Εὐστρατιάδης 1931, 32 σημ.

3. Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ ἕτερος Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος, καταγόταν ἀπὸ τὴ Σικελία²⁰. Γεννήθηκε πιθανότατα στὸ Πάνορμο περὶ τὸ 816. Οἱ ἐπιδρομὲς τῶν Σαρακηνῶν στὴ Σικελία ἀνάγκασαν τὴν οἰκογένειά του νὰ καταφύγει στὴν Πελοπόννησο τὸ θέρος τοῦ 831. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἴδιου ἔτους ὁ Ἰωσήφ βρίσκεται στὴ Θεσσαλονίκη καὶ εἰσέρχεται ὡς δόκιμος μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, τὴν ἐπιλεγόμενη τοῦ Λατόμου: «*Ἄμα τε γὰρ τὴν Θεσσαλονικέων κατέλαβε, καὶ εὐθέως ἐπέδωκεν ἑαυτὸν ἀνδρὶ τινι τῶν ἄγαν ἐγκρατῶν καὶ ὁσίων, ὃς διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς περιὸν τὴν φροντίδα τῶν ἀδελφῶν, οἱ κατὰ τὸ ἱερὸν φροντιστήριον τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἠσχοῦντο... τοῦ Λατόμου νῦν, ἐκ τοῦ γεγενημένου θαύματος τὸ φροντιστήριον ὀνομάζεται...*»²¹. Περὶ τὸ 840 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος, κατὰ παράκληση τῶν μοναχῶν τοῦ Λατόμου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης. Λίγο ἀργότερα ὁ Ἰωσήφ γνώρισε τὸν Γρηγόριο τὸν Δεκαπολίτη παρεπιδημοῦντα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸν ἀκολούθησε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου πλέον ἐγκαταστάθηκε στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀντίπα.

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ προσδιορίσουμε σήμερα τοὺς ὕμνους ποὺ ὁ Ἰωσήφ συνέθεσε στὴ Θεσσαλονίκη, νεαρὸς ἀκόμη μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ Λατόμου. Ὅρισμένες ὁμως ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις εἶναι ἀξιοσημείωτες.

1. Ὅπως εἶναι γνωστὸ στοὺς βυζαντινολόγους καὶ ιδιαίτερα σὲ ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ὀργάνωση τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (26 Ὀκτωβρίου) τὸ ἐν χρήσει Μηναῖον ἔχει ὡς πρῶτο κανόνα, προηγούμενο μάλιστα ἀπὸ τοὺς δύο κανόνες τοῦ ἁγίου, τὸν κανόνα τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου *Εἰς σεισμόν*, οὗ ἡ ἀκροστιχίς: «*ὦ Χριστέ, τῆς γῆς τὸν κλόνον παῦσον τάχος· Ἰωσήφ*»²². Ὁ κανόνας βέβαια εἶναι περιστασιακός, καὶ δὲν ἀναφέρεται σὲ συγκεκριμένο σεισμό. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν περιέχει κανένα τοπικὸ, προσωπικὸ ἢ χρονικὸ προσδιορισμό. Εἶναι ὁμως ἀρχαία ἢ συναξαριακὴ μαρτυρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου συνέβη σεισμὸς φοβερός τὸ ἔτος 740 μ.Χ., ἐπὶ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου «*Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμη τῆς μετὰ φιλανθρωπίας ἐπενεχθείσης ἡμῖν φοβερᾶς καὶ ἀπορρήτου ἀπειλῆς τοῦ σειμοῦ διὰ τὰς πολλὰς ἡμῶν ἀμαρτίας ἐν τῷ σμθ' ἔτει... ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ παρανόμου καὶ εἰκονομάχου Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου*»²³. Τὸ πλῆθος τῶν κανόνων τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου στὸν Ἅγιο Δημήτριον ἐρμηνεύεται πιθανῶς καὶ ἀπὸ τὴ σχέση τοῦ ποιητῆ μὲ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸν ναὸ τοῦ μεγαλομάρτυρος. Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἰωσήφ συνέθεσε ὀκτάηχος κανόνες στὸν ἅγιο Δημήτριον. Σῶζονται οἱ ἑπτὰ (δὲν ἔχει ἀκόμη βρεθεῖ ὁ πέμπτος), μὲ τὶς ἀκροστιχίδες:

20. Τομαδάκης 1971.

21. Ἰωάννου διακόνου τῆς τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ῥήτορος, *Λόγος εἰς τὸν βίον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου*, *Patrologia Graeca* 105, 945.

22. Τὶς ἀπαρχὲς βλ. Follieri 1960-1966, *passim*.

23. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, 166. Βλ. καὶ συναξαριακὲς διασκευὲς στὰ ἐντυπια μνηαῖα τοῦ Ὀκτωβρίου, 26.

1. *Δημητρίω νῦν πρῶτον ὕμνον εἰσφέρω. Ἰωσήφ.*
2. *Τὴν δευτέραν δέησιν, ᾧ μάκαρ, δέχου. Ἰωσήφ.*
3. *Τρίτην δέησιν, μαρτύρων κλέος, δέχου. Ἰωσήφ.*
4. *Τέταρτος οὗτος αἶνος εἰς Δημήτριον. Ἰωσήφ.*
5.
6. *Ἐκτὴν δέχοιο τήνδε τὴν ᾠδὴν, μάκαρ. Ἰωσήφ.*
7. *Τὴν ἑβδόμην σοι προσφέρω λιτήν, μάκαρ. Ἰωσήφ.*
8. *Τὴν ὀγδόην δέησιν, ᾧ μάρτυς, δέχου. Ἰωσήφ.*

Καὶ οἱ ὀκτὼ αὐτοὶ κανόνες εἶναι ἀνέκδοτοι καὶ παντελῶς ἄγνωστοι. Μόνον ὁ ἔκτος ἦταν γνωστὸς στὸν Εὐστρατιάδη²⁴ ἀπὸ τὸν Ἱεροσολυμιτικὸ κώδικα 362²⁵. Ἀσφαλῶς ὅλοι αὐτοὶ οἱ κανόνες, πὺ ἀποτελοῦν μιὰ ἐνότητα, πρέπει τάχιστα νὰ ἐκδοθοῦν εἰς μνήμην καὶ δόξαν τοῦ πάτρωνος τῆς Θεσσαλονίκης Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Δὲν γνωρίζουμε ἂν συνετέθησαν στὴν Θεσσαλονίκη, κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Ἰωσήφ στὴ μονὴ τοῦ Λατόμου. Αὐτὸ ἴσως θὰ φανεῖ κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ πλήρους κειμένου. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχει κάποια μνεῖα τοῦ ποιητῆ. Ὅπως ἴσως ὅμως, ἡ παραμονὴ τοῦ Ἰωσήφ στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης τὸν συνέδεσε μὲ ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὸν μεγαλομάρτυρα Ἅγιο Δημήτριο.

4. Βασίλειος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

Στοὺς καταλόγους τῶν βυζαντινῶν ὕμνογράφων²⁶ ἀναγράφεται καὶ ὁ Βασίλειος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης μεταξὺ 862-865. Πὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του ἐλάχιστα εἶναι γνωστά. Στὸ Συναξάριο τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως βρίσκεται σύντομο ὑπόμνημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Βασίλειος καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: «*Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ [= 1 Φεβρουαρίου] μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ὁρμωμένου τῆς Ἀθηνῶν πόλεως*»²⁷.

Μικρὰ βιογραφικὰ σημειώματα, τὰ περισσότερα χωρὶς ἱστορικὴ τεκμηρίωση, ἔχουν κατὰ καιροὺς δημοσιευθεῖ. Βασικὴ παραμένει μέχρι σήμερα ἡ μελέτη τοῦ L. Petit²⁸, γιὰ τὸν Βίο καὶ τὴν ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου τοῦ Νέου († 898) τοῦ ἀσκήσαντος στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ στὸν Ἄθω²⁹. Μαθητὴς τοῦ

24. *Ἐπιτηρίς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* ΙΑ', 1935, 131. Ἐφεξῆς, *ΕΕΒΣ*.

25. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς 1897, 477.

26. Emereau 1922, 278.

27. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, 438-9.

28. Petit 1903, 152-205, 503-27. Ἡ ἀκολουθία στὶς σελίδες 503-27. Βλ. καὶ Εὐστρατιάδη 1938, 261.

Μιὰ νέα κριτικὴ ἐκδοσὴ τῆς ἀκολουθίας, μὲ διορθώσεις προφανῶν σφαλμάτων, εἶναι ἐπιτακτικὸ φιλολογικὸ αἶτημα. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρονται οἱ κώδικες τῆς Μ. Λαύρας Δ 31, Δ55, Ε 142, Ε 193, Θ 77.

29. Debiázi Conzato 1979, 122-6.

Εὐθυμίου ὁ Βασίλειος συνέγραψε στίς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα τὸν Βίο τοῦ πνευματικοῦ του διδασκάλου καὶ συνέθεσε καὶ τὴν ἀκολουθία του. Καλεῖται ὡς ἐκ τούτου καὶ «*Βασίλειος ὁ Συναξαριστής*». Ὁ ἴδιος δὲν βρῆκε βιογράφο, οὐδὲ ἀσματικό ἐγκωμιαστή. Τὸ μόνο ποῦ βρέθηκε γιὰ τὸν Βασίλειο ὡς ἅγιο εἶναι δύο ἐγκωμιαστικοὶ στίχοι στὸν Παρισινὸ κώδικα 1578 (15-16 αἰ.), ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει σύντομα συναξάρια τῶν μηνῶν Σεπτεμβρίου-Φεβρουαρίου:

*Ὅρθῶς λαὸν σὸν, Βασίλειε, ποιάνας,
ὄντως ἐβασίλευσας ἐκ τῶν πραγμάτων.*

Ὅσα λοιπὸν γνωρίζουμε γι' αὐτὸν προέρχονται ἀπὸ τὶς αὐτοβιογραφικὲς πληροφορίες, ποὺ περιέχονται στὸν Βίο τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου.

1. Ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε, τὸ σημαντικότερο ὑμνογραφικὸ σύνθεμα τοῦ Βασιλείου εἶναι ἡ «*Ἀκολουθία τοῦ Εὐθυμίου τοῦ Νέου συντεθεῖσα παρὰ τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης μαθητοῦ αὐτοῦ*». Ἡ ἀκολουθία εἶναι πλήρης καὶ περιλαμβάνει διάταξη τοῦ ἑσπερινοῦ, λιτῆς καὶ ὄρθρου. Ὁ κανὼν σὲ ἦχο β', πρὸ τὸ «*Δεῦτε λαοί*», ἔχει ἀκροστιχίδα: «*Χαίροις τὸ θεῖον τῶν μοναζόντων κλέος*», ποίημα Βασιλείου Θεσσαλονίκης. Τὴν ἀκολουθία ὀλόκληρη ἐξέδωσε ὁ L. Petit³⁰. Ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ἀκολουθίας προκύπτει ὅτι ὀρισμένα στοιχεῖα τῆς πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ ἄλλον ὑμνογράφο. Αὐτὸ ἰσχύει τοῦλάχιστον γιὰ τὸ δοξαστικὸ τῶν αἰῶν, στὸ ὁποῖο ἐγκωμιάζεται καὶ ὁ Βασίλειος:

*Δεῦτε ἅπαντες πιστοί
καὶ μονασταὶ τοῦ Ἄθω,
τὴν σεπτὴν τῶν ὁσίων
μνήμην τιμήσωμεν,
Εὐθυμίου τοῦ μάκαρος
Ἰωσήφ τε συνασκητοῦ αὐτοῦ
καὶ Βασιλείου ἱεράρχου
Θεσσαλονίκης προέδρου·
οὔτοι γὰρ οἱ οὐρανόφρονες
τὰ ἐν κόσμῳ λιπόντες
ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ἄθω ἐξήσκησαν
καὶ τοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς
ἀγῶνας τελέσαντες
ζωὴν τὴν αἰώνιον ἐκλήρωσαντο...*

Ὁ ἐκδότης παρατήρησε τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ θεωρεῖ ὅτι οἱ στίχοι «*καὶ Βασιλείου ἱεράρχου/ Θεσσαλονίκης προέδρου*» εἶναι προσθήκη μεταγενέστερη στὸ δοξαστικὸ.

30. Kominis 1976, 52-75.

2. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου, ἔχουν ἀνευρεθεῖ ἐσχάτως καὶ ἄλλα ὑμνογραφικὰ τοῦ Βασιλείου. Ἐνα σπάρραγμα κανόνος στοὺς ἅγιους μάρτυρες Πρόβρον, Τάραχον καὶ Ἀνδρόνικον (Ἰουλιουβρίου 12), ἐξέδωσε ἡ Ada Debiasi Gopzato στὰ *Analecta Hymnica Graeca*³¹. Ἡ ἐκδότρια προσέγραψε τὸν κανόνα στὸν Βασίλειο, μὲ βάση τὴν ἔνδειξη ποῦ ὑπάρχει στὸ περιθώριο τοῦ Cod. Parisinus Gr. 13, f. 107v, ἀλλὰ ἡ ἔνδειξη δὲν εἶναι ἀσφαλῆς. Μὲ ἐπιφυλάξεις ἀποδίδεται ἐπίσης στὸν Βασίλειο Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλος κανόνας στὸν ἅγιο Νικόλαο, τὸν ὁποῖο ἐξέδωσε ὁ Ἀθανάσιος Κομίνης, ἐπίσης στὰ *Analecta Hymnica Graeca*³². Ἡ ἔνδειξη στὰ θεοτοκία εἶναι «*Βασιλείου*». Στὰ περιθώρια τῶν κωδίκων ἀναφέρεται ὡς Βασιλείου Παγουριώτου, ἢ Βασιλείου μοναχοῦ³¹.

3. Προσφάτως ἀνευρέθησαν δύο ἀκόμη πλήρεις κανόνες τοῦ Βασιλείου. Ὁ πρῶτος εἶναι παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον. Περιλαμβάνεται στοὺς κώδικες Vatc. gr. 1853, ff. 96v-100 καὶ Vindob.Theol. gr. 148, ff. 165v-166 καὶ φέρει ἀκροστιχίδα: «*Πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν, θεομὲ προστάτα πάτερ Νικόλαε*». Τὸ ὄνομα τοῦ ὑμνογράφου ἐξάγεται ἀπὸ τὰ θεοτοκία: «*Β<α>σιλείου*». Ὁ κανὼν εἶχε ἀρχικῶς καὶ δευτέρη ὠδή, ἢ ὁποῖα ἐξέπεσε, γι' αὐτὸ καὶ στὴν ἀκροστιχίδα λείπει τὸ στοιχεῖο α (τοῦ ἐκπεσόντος θεοτοκίου τῆς β' ὠδῆς)³². Ὁ δεῦτερος κανόνας εἶναι μεθέορτος τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ψαλλόμενος τὴν 30ῆ Δεκεμβρίου. Σῶζεται στὸν Σιναϊτικὸ κώδικα 578, ff. 96-98, εἶναι πλήρης μὲ β' ὠδή, καὶ δὲν ἔχει ἀκροστιχίδα. Τὸ ὄνομα τοῦ ὑμνογράφου στὰ θεοτοκία «*Βασιλείου*»³³.

5. Νικήτας, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

Στὸν κατάλογο τῶν βυζαντινῶν ὑμνογράφων πρέπει νὰ ἀναγραφεῖ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Νικήτας, ὁ γνωστὸς διασκευαστὴς τῆς συλλογῆς θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ποῦ εἶχε συντάξει πρὶν ἀπὸ πέντε καὶ πλέον αἰῶνες ὁ Ἰωάννης. Ὁ Νικήτας διακόνησε τὴν ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονίκης στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνα³⁴. Ὁ Ἀντώνιος Σιγάλας, ποῦ ἐξέδωσε τὴν εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου διήγηση τοῦ Νικήτα, ἀναφέρει μεταξὺ τῶν ἔργων του «καὶ τινὰς ὕμνους»³⁵. Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπαληθευθεῖ ἡ πληροφορία. Στοὺς γνωστοὺς καταλόγους τῶν ὑμνογράφων ἀναγράφονται τρεῖς ὁμώνυμοι ὑμνογράφοι, ὁ Νικήτας Δαβίδ, ὁ Νικήτας Στηθάτος καὶ ὁ Νικήτας Ἡρακλείας, ὅχι ὁμοῦ καὶ ὁ Νικήτας Θεσσαλονίκης.

Ἐσχάτως ἔχουν ἐπισημανθεῖ δύο κανόνες ἐνὸς ὑμνογράφου Νικήτα, χωρὶς κανένα ἄλλο προσδιοριστικόν. Ὁ πρῶτος, στὸν ἅγιο Θεόδωρο τὸν Στουδίτη, σὲ ἦχο πλ.

31. Kominis 1976, 53.

32. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996, 118 (♣ρ. *324).

33. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996, 138 (♣ρ. *394).

35. Πὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Νικήτα ἐλάχιστα εἶναι γνωστά. Βλ. Σιγάλα 1936, 317-60 (ιδιαίτε-
ρα, 321-5).

δ', πρὸς τὸ «*Ἀρματηλάτην Φαράω*», ἔχει ἀκροστιχίδα: «*Ψυχῆς ἐμῆς δέδεξο τὸν πόθον, πάτερ. Νικήτα*» καὶ σώζεται στὸν Ἀλεξανδρινὸ κώδικα 184, φφ. 57-63³⁶. Ὁ ἄλλος εἶναι ἐγκωμιαστικὸς στὴν ἀθλήση τῶν ἁγίων Μακκαβαίων, σὲ ἦχο α', πρὸς τὸ «*Ῥδὴν ἐπινίκιον*» καὶ μὲ ἀκροστιχίδα: «*Γόνους ἱεροῦς τῆς Σολομονῆς σέβω. Νικήτας πένης*». Σώζεται σὲ δύο κώδικες, στὸν Βατικανὸ 1560, φφ. 3β-11 καὶ σὲ κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανόρμου, φφ. 3β-11³⁷. Καμιὰ ὅμως ἔνδειξη δὲν ὑπάρχει γιὰ νὰ ἀποδοθοῦν οἱ ὕμνοι αὐτοὶ στὸν Νικήτα Θεσσαλονίκης. Ἴσως πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴν προσωπικὴ του δὴλωση, ὅτι ἡ διήγηση τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου θὰ εἶναι ἐμμελής: «*νηφούση ψυχῆ καὶ συντεταμένω τῶ νῶ τούτων τῆς ἐμμελοῦς διηγήσεως ἐφαφώμεθα*» (ἐκτὸς ἂν τὸ ἐπίθετο ἐμμελής ἐδῶ σημαίνει: γλυκύς, εὐχάριστος).

5. Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης

Δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἄλλοι ὕμνογράφοι τῆς περιόδου αὐτῆς, πού νὰ συνδέονται μὲ κάποιον τρόπο μὲ τὴ Θεσσαλονίκη. Πρέπει νὰ προχωρήσουμε στὰ τέλη τοῦ 12ου αἰώνα, γιὰ νὰ ξαναβροῦμε Θεσσαλονικέα ὕμνογράφο ἀξιόλογο, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ πολὺς Εὐστάθιος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης³⁸. Στὰ φιλολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Εὐσταθίου ἐντάσσεται τὸ θαυμάσιο ὑπόμνημα στὸν ἱαμβικὸ κανόνα τῆς Πεντηκοστῆς³⁹.

Τὴν ὕμνογραφικὴ παραγωγή τοῦ Εὐσταθίου ἔχει μελετήσει ἀρκούντως ὁ ἐκλεκτὸς φίλος Καθηγητῆς κ. Ἰωάννης Φουντούλης, ὁ ὁποῖος κατέγραψε μὲ ἐπιανετὴ ἐπιμέλεια τὶς ἀπαρχές (initia) 76 ὕμνων τοῦ Εὐσταθίου⁴⁰. Ἀλλὰ τὸ σύνολο τῆς ὕμνογραφικῆς παραγωγῆς τοῦ ἁγίου πατρὸς δὲν ἔχει ἀκόμη γνωσθεῖ, καθὼς δὲν ἔχει γίνει καμιὰ, ἐξ ὅσων γνωρίζω, ἔρευνα στὰ χειρόγραφα γιὰ τὴν ἐπισήμανση ἀνέκδοτων ὕμνων του.

Ἐσχάτως ἔχει γνωσθεῖ καὶ ἕνας ἐνδιαφέρων κανὼν τοῦ Εὐσταθίου «*Εἰς τὴν πάνσεπτον καὶ ἀχειροποίητον εἰκόνα Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τὴν ἀπὸ Ἐδέσεως ἀνακομισθεῖσαν*». Εἶναι κανὼν προσόμοιος, πρὸς «*Τῶ τὴν ἄβατον κυμαιομένην θάλασσαν*», μὲ ἀκροστιχίδα: «*Ἄνλον εἶδος Εὐστάθιος αἰνέσω*». Σώζεται στὸν Σιναΐτικὸ κώδικα 550, φφ. 375β-376β. Χωρὶς ἀμφιβολία, λανθάνουν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ὕμνοι. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα εἶναι γενικότερο καὶ ἀπαιτεῖται γενικότερη συστηματικὴ καὶ ὁργανωμένη ἔρευνα, κάτι πού εἶναι τὸ μέγα desideratum τῆς βυζαντινῆς ὕμνογραφίας.

36. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996, 91 (♣ρ. *221).

37. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996, 261 (♣ρ. *812).

38. Ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Εὐσταθίου, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 754. Βλ. καὶ Wirth 1980.

40. Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Ἐρμηνεῖα κανόνος Πεντηκοστῆς, *Patrologia Graeca* 136, 501-754.

41. Φουντούλης 1988, 439-54.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δετοράκης, Θ. 2003. *Βυζαντινὴ Φιλολογία: Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*, 2. Ἡράκλειο, 421-446, 447-451.
- Εὐστορατιάδης, Σ. 1931. *Θεοδοκάριον*, 1. Paris (Chennevières-sur-Marne), 32.
- Εὐστορατιάδης, Σ. 1935-1951. Ταμεῖον ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* ΛΕ', 1935, ΝΑ', 1951: σὲ συνέχειες.
- Εὐστορατιάδης, Σ. 1941-1952. Ὁ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά* 2: 24-88.
- Μπακιρτζῆς, Χ. 1997. *Ἁγίου Δημητρίου Θαύματα: Οἱ συλλογὲς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου καὶ Ἀνωνύμου*, εἰσαγωγή, σχόλια, ἐπιμέλεια Χαρ. Μπακιρτζῆς, μετάφραση Ἀλόη Σιδέρη. Θεσσαλονίκη.
- Νικὸδημος Ἄγιορείτης, 1906. *Θεοδοκάριον*. Ἀθήναι, 9-11.
- Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Ἀθ. 1897. *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, 2. Ἁγία Πετρούπολη, 477.
- Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, Ἑλ. 1996. *Ταμεῖον ἀνεκδότων βυζαντινῶν ἁσματικῶν κανόνων*. Ἀθήναι, 118 (ἀρ. *324).
- Σιγάλας, Α. 1936. Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. *ΕΕΒΣ* 12: 317-360 (ἰδιαίτερα, 321-325).
- Τωμαδάκης, Εὐτ. 1971. *Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος: Βίος καὶ ἔργον*. Ἀθήναι (διδ. διατριβή).
- Φουντούλης, Ι. 1988. Ἀρχαὶ (initia) τῶν ὕμνων τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου τοῦ Καταφλώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 71: 439-454.
- Φυτρᾶκης, Α. 1970. *Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος καὶ Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν*. Ἀθήναι.
- Debiazi Conzato, A. 1979. *Analecta Hymnica Graeca*. 2: Canones Octobris. Roma, 122-126.
- Emereau, C. 1922-1926. Hymnographi Graeci. *Echos d'Orient* 21, 1922-25, 1926: σὲ συνέχειες.
- Follieri, E. 1966. *Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae*, I-V2 (= *Studie e Testi*, 215 bis). Città del Vaticano, 1960-1966.
- Grosdidier de Matons, J. 1977. *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*. Paris.
- Jugie, M. 1922. La vie et les oeuvres de Jean de Thessalonique: son témoignage sur les origines de la fête de l' Assomption et sur la primauté de saint Pierre. *Echos d'Orient* 21: 293-307.
- Jugie, M. 1949. La mort et l' assomption de la sainte Vierge (Studi e Testi). Città del Vaticano, 139-154.
- Jugie, M., Homélies mariales byzantines. *Patrologia Orientalis* 19.3, 289-526.
- Kominis, A. 1976. *Analecta Hymnica Graeca*, IV: Canones Decembris. Roma, 52-75.
- Lemerle, P. 1979. *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius*, I: Le texte, Paris.

-
- Lemerle, P. 1981. *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius*, I. Le texte. II. Commentaire. Paris.
- Petit, L. 1903. Vie et office de Saint Euthyme le Jeune. *Echos d' Orient* 8: 152-205, 503-527. Ἡ ἀκολουθία στίς σελίδες 503-527.
- Stiernon, D. 1974. *Dictionnaire de Spiritualité* 8: 778-780.
- Wirth, P. 1980. *Eustathiana*. Amsterdam.

Hymnographers of Thessaloniki (6–12 c.)

THEOCHARIS DETORAKIS

This short study contains information about the life and works of the Hymnographers of Thessaloniki in the Middle Byzantine Period (6-12 cent. AD). It is part of a larger project which started several years ago at the University of Crete, with the aim of collecting all the fragmentary evidence available on hymnographers. The ultimate goal is to compile as comprehensive a catalogue of Byzantine Hymnographers as possible, this being an important desideratum in Byzantine philology. The present paper presents six hymnographers whose lives were closely bound up with the history of Thessaloniki, five of whom became archbishops of the city. Our study mainly focuses on the hymnography of Saint Demitrios, patron saint of the city, and on selected works by the aforementioned hymnographers, the majority of which remain unedited to this day.

Θεοχάρης Δετοράκης

Τμήμα Φιλολογίας

Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο

e-mail: detorakis@phl.uoc.gr